

УДК 316.334.3

**ІСТОРИЯ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ МОЛОДІЖНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА
ХЕРСОНЩИНІ**

Черкашина Т.О.

викладач

Херсонський державний університет

***Анотація:** в статті розкриваються історичні періоди розвитку українського молодіжного руху та історія становлення й розвитку молодіжних організацій на Херсонщині як елементу формування та розвитку молодіжної політики регіону*

***Ключові слова:** молодіжний рух, молодіжні організації, молодіжні об'єднання*

**ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ МОЛОДЕЖНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ
НА ХЕРСОНЩИНЕ**

Черкашина Т.А.

преподаватель

Херсонский государственный университет

***Аннотация:** в статье освещаются исторические периоды развития украинского молодежного движения и история становления молодежных организаций на Херсонщине как элемента формирования молодежной политики региона*

***Ключевые слова:** молодежное движение, молодежные организации, молодежные объединения*

Cherkashina T.A.

teacher

Kherson State University

***Annotation:** in article covers historical periods of development of Ukrainian youth movement and the rise of youth organizations in Kherson*

***Key words:** youth movement, youth organizations*

У зв'язку з розбудовою незалежної української держави вже 20 років відбуваються значні зміни, трансформації та реформи у політичному, соціальному житті суспільства. Формується нова структура політичної системи, якісно змінюються її складові частини, до яких можна віднести й молодіжні об'єднання. Становлення та розвиток молодіжного руху в Україні на сучасному етапі спіткали складні багатопланові

процеси. Не дивлячись на те, що історія молодіжного руху України має глибокі корені, вивчення проблеми знаходиться на недостатньому рівні, оскільки відсутня концепція молодіжного руху, немає єдиного чіткого визначення поняття «молодіжний рух», мало досліджені регіональні особливості становлення, розвитку та функціонування молодіжних об'єднань.

Сьогодні молодіжні рухи намагаються виконувати організуючу роль в процесі взаємодії молодого покоління із старшим, є основою формування молодіжних культур і стилів життя, що пізніше поширять свій вплив на культуру та спосіб життя суспільства в цілому. Молодіжні рухи також є засобом привернути увагу суспільства до потреб молоді та пристосування суспільства до цих потреб. Важливим аргументом, без якого важко розраховувати на успіх в державотворенні, є розуміння ролі молоді, молодіжного руху в житті країни.

Дослідженню різних аспектів функціонування молодіжного середовища, засад формування молодіжної політики, розвитку молодіжного руху присвячені роботи російських дослідників І.Бестужева-Лади, Ю.Волкова, С.Іваненкова, І.Льїнського, В.Криворученка, В.Лисовського, В.Лукова, Е.Омельченко, О.Сольського, В.Чупрова та ін.

Серед сучасних українських дослідників молодіжної проблематики вагомий внесок зробили О.Балакірева, В. Бебик, М.Головатий, В.Головенько, І. Демченко, Н.Комарова, О. Корнієвський, В. Кулик, М. Пашков, В. Перебенесюк, М.Перепелиця, В. Ребкало, В.Рябіка, В.Соколов, Л.Сокурянська, Н.Черниш, В. Єленський, В. Якушик, О. Яременко.

Питання молодіжного руху Херсонщини висвітлювалися в доробках В.Сусорова, колективних працях Д.Белого, М. Єлігулашвілі, О.Мошнягула, довідкових матеріалах і збірках; деякі питання розвитку окремих молодіжних організацій та об'єднань в Херсонській області розкривались в статтях К.Славіної, В.Лубчака, І.Сошнікової.

За наявності значної кількості досліджень державної молодіжної політики, участі молоді у громадському житті, діяльності молодіжних організацій та рухів, регіональний аспект залишається малодослідженим.

Беручи до уваги актуальність вивчення регіональних особливостей історичного становлення, розвитку та функціонування молодіжних об'єднань, в своєму дослідженні ми намагались вирішити наступні завдання:

- розкрити історичні етапи розвитку українського молодіжного руху;

- дослідити історію становлення та розвитку молодіжного руху та молодіжних організацій на Херсонщині.

Зупиняючи увагу на дослідженні історичних коренів українського молодіжного руху, варто зазначити, що історію українського молодіжного руху, на думку відомого дослідника В.А.Головенько, можна репрезентувати чотирма історичними періодами:

- з XV-XVI і до кінця XIX століття;
- з початку XX ст. до середини 20-х років;
- з середини 20-х років до початку 80-х років;
- з середини 80-х років і до сьогодні[1,с.15].

В.Кулик, Т.Голобуцька, О.Голобуцький в своїй праці «Молода Україна: сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива. Дослідження» подають наступну періодизацію розвитку молодіжного руху:

I етап - середина 80-х – осінь 1989 р., який автори визначають як період «зародження» сучасного організованого молодіжного руху;

II етап - 1989-1990 рр., що в першу чергу характеризується поширенням та розвитком організованого молодіжного руху (масових молодіжних громадсько-політичних рухів, виникнення масових молодіжних громадсько-політичних організацій);

III етап - 1991-1992 рр., характеризується організаційною, політичною та ідеологічною кризою в своєму розвитку;

IV етап- 1993-1996 рр. – період яскравої масової політизації молодіжних рухів та організацій;

V етап - 1996-1999 рр., характеризується активізацією спроб молодіжних лідерів очолити загальноукраїнський організований рух та участю представників різних молодіжних організацій у виборчих кампаніях;

VI етап - розпочався в 1999 році внаслідок створення молодіжних партій активізацією спроб очолити загальноукраїнський організований рух[2,с.82-84].

Щодо періодизації сучасного молодіжного руху, то сьогодні сучасні вчені О.Корнієвський та К.Плоский пропонують власні періодизації. О. Корнієвський виділяє чотири головних етапи сучасного розвитку молодіжного руху в Україні:

- “неформальний” (середина 80-х — осінь 1989 р.) - період теоретичного пошуку в молодіжному середовищі нової системи ідеологічних координат; переоцінки традиційних цінностей;
- “самодіяльний” (осінь 1989 р. — жовтень 1990 р.) — поширення руху соціально-політичних, громадянських ініціатив молоді. Молодіжний рух набув тоді більш організованих форм національно-патріотичного волевиявлення молоді, почав, образно

кажучи, виходити з оболонки клубної самодіяльності;

- “інтегративний” (кінець 1990 р. — серпень 1991 р.) — період поглиблення політичної диференціації, у тому числі й за партійною ознакою, період подальшої інтеграції молодіжних об’єднань в єдиний український молодіжний рух за національну державність, демократичні перетворення і соціальну справедливість; період пошуку ними оптимальної організаційної моделі співпраці на всеукраїнському та регіональному рівнях;

- “посткомуністичний” (з 24 серпня 1991 р.) і до теперішнього часу) — етап інституціоналізації, формування інтегрованої сукупності державних і недержавних громадських інституцій, організацій, установ, що ставлять за мету створення необхідних умов для самореалізації молоді, сприяння її соціальному становленню та розвитку. Пріоритетними функціями молодіжного руху стають соціально-захисна, патріотично-виховна та комунікативна[3,с.81-82].

К.Плоский, враховуючи періодизації історичного розвитку молодіжного руху на Україні, яка закінчується 2000 роком у багатьох дослідників, пропонує власну періодизацію сучасного українського молодіжного руху, розмежовуючи в його розвитку три етапи:

I – етап «зародження» (кінець 80-х –сер.90-х років ХХ ст.) – виникнення організаційно-правових форм діяльності новітнього вітчизняного молодіжного руху(поява перших активістів, що шукають нові моделі лідерства у молодіжному середовищі; формуються базові ціннісні орієнтири молодіжних об’єднань);

II – етап «політизації» (середина 90-х років ХХ ст. – 2004 р.) – включення молодіжного руху до політичного життя країни, поглиблення співпраці з політичними партіями, долучення до виборчого процесу, участь у масових політичних виступах та акціях; зміна лідерів у молодіжному середовищі;

III – етап «диференціації» (2004-2008рр..) – організаційне становлення молодіжних організацій, поява нових форм молодіжної активності, зростання неформальної складової молодіжного руху[4,с.36].

На Херсонщині, як і в інших областях України, протягом всього історичного становлення молодіжного руху також були осередки представництва молоді.

У 80-ті роки ХІХ ст. в період росту національної свідомості навколо ідеї української державності у, на той час, повітовому місті Херсоні було сформовано, як і в багатьох інших містах та селах гуртки радикальної молоді «Молода громада» та «Молода Україна», діяльність яких була спрямована на вирішення загальнонаціональних питань, таких як проблеми соціальної справедливості, національної самовизначеності.

На початку XX ст. держава та партія робили ставку в молодіжній політиці на комсомол, проводивши активну боротьбу з іншими молодіжними структурами, тому всі осередки молодіжних угруповань, що діяли на Херсонщині були підпільними та діяли під керівництвом тих організацій, що були сформовані в центрах – Незалежна соціал-демократична спілка молоді, Організація анархістської молоді України «Набат», діяли робітничі союзи молоді, які у 1918 році об'єднались у Комсомол[7].

У 20-х роках XX ст. молодіжний рух на Херсонщині, як і на інших територіях характеризувався масовим залученням підлітків, дітей та молоді до політики, діяли політичні табори, яких на території України налічувалось чотири. Крім того функціонували неполітизовані організації, які переслідувались різними політичними силами[5, с.26]. До середини 20-х років усі молодіжні організації, крім піонерії та комсомолу були розігнані.

Кінець 30-х років позначився в історії періодом реорганізації піонерських організацій, перетворення їх в підручний механізм боротьби за шкільну успішність. До однієї з таких реорганізованих піонерських організацій можна віднести тимурівський рух, який поширювався по всій території Радянського Союзу.

Особливе місце займає поява різних організаційних форм у молодіжному русі гуманістичного напрямку після 1956 року (комунарівський рух, гарібальдійці, каравелівці). Таким чином у період розквіту тоталітаризму молодіжний рух намагався повністю підпорядкувати молодих людей певним соціальним структурам[6,с.34].

Суспільно-політичні реформи, розпочаті в середині 80-х років XX ст. у колишньому Радянському Союзі, дали можливість певній частині молоді повірити у свої сили й стати на шлях свободи, активного розвитку власних політичних й творчих сил.

Відштовхуючись від загального аналізу становлення молодіжного руху в Україні, доцільним є проведення ретроспективного аналізу розвитку молодіжних організацій на локальному рівні Херсонської області.

Сучасні дослідники відмічають, що процеси демократизації, гласності, плюралізму 80-х років породили велику кількість неформальних молодіжних формувань. На місцевому рівні багато молодіжних об'єднань за інтересами створили обласні, міські, районні та інші комітети комсомолу, більшість неформальних організацій в Херсонській області були теж підтримані комсомолом.

У 1984-1985 роках при комітетах ЛКСМУ вищих та середніх спеціальних навчальних закладах області створюються молодіжні центри. До цього часу існували студентські й учнівські клуби, але вони були більш політизовані. Так, в 1984 році в Бериславському педагогічному училищі з'являється молодіжний центр, що об'єднав у

собі диско клуб, вокально-інструментальний ансамбль, студентський театр естрадних мініатюр, студентський ляльковий театр, наукове студентське товариство, спортивну секцію дзю-до. Аналогічні молодіжні центри з'являються у Херсонському індустріальному інституті, морехідному училищі ім. лейтенанта Шмідта, машинобудівному та судомеханічному технікумах.

Пізніше, у 1987-1989 роках Молодіжні центри створюються Херсонським, Каховським, Новокаховським, Скадовським, Білозерським, Високопільським райкомами комсомолу, а також комітетами ЛКСМУ великих промислових та сільськогосподарських підприємств. Активний процес підтримки ними неформальних молодіжних об'єднань говорить про нові кадри, які прийшли у комсомол того періоду, а також про динамічні процеси, що протікали всередині молодіжного середовища[7,с.6].

Варто зазначити, що рушійною силою, що стала виразником соціально-політичних поглядів активної частини молоді того часу була молодіжна культура. Неформальні об'єднання («хіпі», «панки», «металісти», «рокери») об'єднувалися на основі спільного дозвілля. Рок-культура була альтернативою існуючій ідеології, що об'єднала багато молоді різних національностей, різних політичних поглядів.

В 1986 році був проведений I Новокаховський рок-фестиваль «Серпень – 86». На той час на півдні це сприймалося як політична акція. Після «Серпня-86» кожного року проводився фестиваль «Рок-н-рол Таврійський». Оргкомітет фестивалю в 1989 році поступово переріс у клуб молодих виборців. В тому ж році почала виходити «незалежна газета новокаховської молоді «Дія» [7,с.8].

В 1987 році в м. Херсоні пройшов I міський фестиваль бардівської пісні. З 1988 року проводяться рок-фестивалі. В 1989 році починає виходити міська молодіжна газета «Єдність», з'являється міський клуб молодих виборців. Всі ці заходи проводились працівниками комсомолу. Реакція влади на таку активність молоді була різною, іноді такі заходи закінчувалися для організаторів звільненням з роботи, доганами тощо.

В кінці 80-х років комсомольські організації області починають більше уваги приділяти проблемі соціального захисту молоді. В 1986-1987 роках з'являються молодіжні житлові комплекси на Херсонському суднобудівному об'єднанні, Новокаховському електромашзаводі, розпочав роботу Херсонський міський МЖК; всі ці комплекси за роки своєї діяльності побудували для молоді сотні квартир. Тоді ж з'являються молодіжні центри праці, кооперативи, центри науково-технічної творчості молоді, що стають місцем першого знайомства з ринковою економікою, дають змогу працевлаштуватися молоді, студентам. Створюються при комсомолі ряд патріотично-спортивних клубів – обласне патріотичне об'єднання «Підводний пошук», Херсонське

міське молодіжне військово-спортивне об'єднання «Сатурн»; з'являються обласна та міські організації «воїнів-афганців».

В 1989-1990 роках по районах області з'являються дискусійні клуби, клуби молодих виборців.

В 1990-1991 роках робляться спроби створити студентську міську організацію в м. Херсоні, декілька разів збиралася ініціативна група, навіть з'їхались представники від технікумів Нової Каховки, Бериславу, трьох інститутів Херсону, щоб створити обласне об'єднання, але організацію так і не було створено. В 1991 році в м. Нова Каховка і в Херсоні з'являються філії Союзу Українського Студентства. В цей час в місцевих Радах народних депутатів створюються постійні депутатські комісії у справах молоді. В 1991 році рішенням сесій утворюються Херсонський міський комітет, обласний, декілька районних комітетів у справах молоді. За ініціативою Херсонського міського комітету у справах молоді створюється молодіжний Фонд «Нова Україна».

З 1991 року діє Спілка піонерських організацій Херсонщини, що в основному займалась проведенням масових заходів для дітей в місті Херсоні.

В 1992 році з'являється Асоціація молодих істориків «Геродот», яка розпочинає археологічні розкопки в селі Тягинка Бериславського району Херсонської області та займається просвітницькою діяльністю.

В 1993 році народжується патріотична молодіжна організація «Нова генерація». Основу даного об'єднання складають студенти херсонського педагогічного інституту, але членами організації є також студенти інших вузів, школярі, службовці, військовослужбовці. Основна мета організації – виховання патріотів України, тому велика увага членами приділяється просвітницькій та культурній діяльності. Крім того під час виборів у 1994 році до Верховної Ради та місцевих Рад об'єднання бере найактивнішу участь у передвиборчій компанії; члени «Нової генерації» організували роботу позапартійного комітету в Херсонській області, очолили осередок «Молодіжної альтернативи» на Херсонщині. Активну участь організація бере у Форумі українських молодіжних організацій у лютому 1994 року в Києві[7,с.12].

В 1993 році в Херсоні створюється відділення міжнародної молодіжної організації AIESES. Це об'єднання привертає до себе увагу великої кількості студентів. Проводяться ряд цікавих заходів за участю студентів з Австрії, Швеції, Польщі, Росії. Регулярно проводяться дні кар'єри, де студенти вузів мають можливість знайти для себе робочі місця на час навчання, а також після закінчення інституту; проводяться міжнародні студентські табори. Кредо організації – не брати участі в політичних акціях, а займатись економікою, підвищувати освітній та кваліфікаційний рівень студентів.

В 1995 році в Херсоні реєструється Асоціація молодих театралів, до якої входять студенти з трьох інститутів міста. Об'єднання займається проведенням концертів, конкурсів, фестивалів, створює самодіяльний театр естрадних мініатюр. Тоді ж створюється молодіжний фонд «Допомога МВС України», а також за ініціативою кількох молодіжних організацій незалежне інформаційне агентство «Молода Європа». В 1994 році з'явилась Асоціація команд КВК України. В цьому ж році з'являється проект утворення Міжнародного молодіжного чорноморського клубу[7,с.13].

В березні 1995 року представники молодіжних організацій Херсона взяли участь у Міжнародній конференції в місті Кишинів «Інформування та координація дій молодіжних та студентських організацій країн Східної Європи та Азії». Наприкінці 1995 року з'являється молодіжне крило обласного РУХу.

На протязі цього часу, починаючи з 1985 року на Херсонщині створюється чимало релігійних об'єднань, але великих за чисельністю та відомих в Україні своєю діяльністю в Херсонській області зареєстровано не було.

Починаючи з 1991 року з'являється декілька молодіжних спортивних об'єднань. В ці роки створюються творчі об'єднання молодих поетів, музикантів, художників, модельєрів. Такі гуртки майже всі були незареєстровані та діяли неформально.

Влітку 1992 року при підтримці Українського фонду міжнародного молодіжного співробітництва «Лідер» та Міністерства України у справах молоді та спорту відбувся фестиваль «Таврійські ігри», який згодом виріс у культурний феномен України. На ньому було створено «Таврійський клуб», в який увійшли молоді талановиті бізнесмени, політики, діячі культури, науковці України. Це об'єднання вийшло далеко за рамки регіонального молодіжного руху. В 1995 році в Херсоні створюється «Молодіжне коло» - міська координаційна рада, куди увійшли представники майже всіх молодіжних об'єднань.

Починаючи з 1997 року на Херсонщині спостерігається зростання кількості молодіжних організацій, спілок, об'єднань як зі статусом обласних, місцевих, так і осередки всеукраїнських організацій. Зокрема, у період з 1997 по 2000 роки було створено 9 осередків всеукраїнських молодіжних організацій, таких, наприклад, як Херсонська міська організація Спілки Християнсько-демократичної молоді, Херсонська обласна молодіжна громадська організація «Молодий рух», Верхньорогачицька районна громадська організація Соціалістичного конгресу молоді та інші, 5 організацій із обласним статусом, зокрема, Спілка піонерів Херсонщини, Херсонська обласна організація «Комітет молодих виборців», Херсонський обласний молодіжний фотоклуб імені О.Г.Альперта та 29 із місцевим статусом, такі як Молодіжна організація «Нова

генерація», Новокаховський міський Центр сучасного розвитку молоді «Астра», Херсонський міський центр молодіжних ініціатив «Тотем» та інші, але не всі новостворені молодіжні об'єднання діяли формально або реєстрували власну діяльність у відповідних державних установах.

В період 2001-2004 роки свою діяльність легалізували на території Херсонщини 34 осередки всеукраїнських організацій - Білозерська районна організація Соціалістичного конгресу молоді, Генічеська районна організація Громадської організації «Українська Соціал-демократична молодь», Каховський міський осередок ліги соціальних працівників України, тощо, 9 обласних організацій – Молодіжна громадська організація «Федерація айкідо Херсонської області», Херсонська обласна громадська організація «Комітет по захисту соціальних інтересів студентів і курсантів «За наше майбутнє», Херсонське обласне молодіжне товариство корейської культури «Юність» та інші, 33 міських об'єднання – Бериславська районна громадська молодіжна організація «Творча ліга», Високопільська районна молодіжна громадська організація «Нове покоління», Генічеський районний дитячий футбольний клуб «Азовець», Херсонська міська громадська організація «Молодіжний християнський рух «Анастасіс» та багато інших[8,с.21-50].

За 2005-2010 роки в Херсонській області легалізували власну діяльність 192 молодіжні організації, що є місцевими молодіжними об'єднаннями та місцевими осередками всеукраїнських і міжнародних громадських організацій. Це такі як Херсонська обласна громадська організація «Молодіжний Центр регіонального розвитку», Херсонська обласна організація всеукраїнської молодіжної громадської організації «Молодіжний Союз Наша Україна», Херсонська обласна молодіжна громадська організація «Фундація сприяння громадянської активності» та інші.

За даними Головного управління статистики у Херсонській області, кількість молодіжних організацій з кожним роком зростає, починаючи з 1997 року яскраво помітна тенденція - щороку лави молодіжного руху Херсонщини в середньому поповнюють 10-13 нових молодіжних об'єднань.

Якщо в 1997 році таких було 15 організацій, в 1999 році – 36, в 2001 році - 74 об'єднання, то в 2003 році – це вже 105, в 2005 році - 134 молодіжні структури, в 2007 році - 158, а в 2010 році – вже 192 молодіжні організації.

На 01 квітня 2011 року, за даними того ж Головного управління статистики в Херсонській області, на Херсонщині діє 192 молодіжні організації, що є різними за статутними завданнями, цілями та напрямками діяльності. На жаль, можемо констатувати, що практика останніх років підтверджує вислів «кількість не замінює

якості», оскільки лише декілька десятків молодіжних організацій (це стосується як об'єднань із місцевим статусом, так і осередків всеукраїнських організацій) є дійсно дієвими, творчими, самостійними, що активно посідають своє окреме місце серед всього спектру молодіжних організацій, мають певний вплив у суспільстві й довіру молоді, ведуть розгалужені партнерські зв'язки як з органами влади, так і з іншими соціальними партнерами й мають солідні результати своєї діяльності.

Зрозуміло, що на сучасному етапі розвитку Україна переживає період притаманний майже для всіх посттоталітарних країн. Багаторегіональне українське суспільство, яке не може розвиватись за єдиним зразком, не дає можливості впроваджувати єдиний шаблон у побудові та розвитку молодіжного руху. Катастрофічне зростання кількості політичних партій в Україні та на Херсонщині, зокрема, підтверджує думку, що політизовані молодіжні організації окремих політичних партій навряд чи зможуть зайняти вагоме місце в молодіжному русі. Міжнародні традиції, які пропагуються рядом нових політичних й ідеологічних течій впливають на активізацію діяльності воєнізованих, радикальних та екстреміських молодіжних організацій. Стає зрозумілим, що проблема формування соціально-світоглядних орієнтацій молодих людей – проблема, від якої залежить майбутнє України. А вибір таких орієнтацій залежить не тільки від виховання, але й багато в чому від державної й громадської політики, підтримки та допомоги молодіжному рухові в його розвитку й становленні.

В подальших своїх дослідженнях автором планується зробити моніторинг соціально активних молодіжних організацій Херсонщини, виявити проблеми та перепони, що перешкоджають їх розвитку та функціонуванню, проаналізувати види та напрямки діяльності молодіжних об'єднань, перспективи розвитку та роль у суспільно-політичному житті херсонської спільноти, участь у реалізації регіональної молодіжної політики.

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ МОЛОДІЖНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ХЕРСОНЩИНІ

Черкашина Тетяна Олександрівна

ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ МОЛОДЕЖНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ НА ХЕРСОНЩИНЕ

Черкашина Татьяна Александровна

HISTORY OF YOUTH ORGANIZATIONS AT THE KHERSON

Cherkashina Tatiana Oleksandrivna

Перелік літератури:

1. Головенько В.А. Молодіжний рух в Україні: історія та сьогодення / В.А.Головенько // Рідна школа. – 1993. - №5. – С.15-17.
2. Кулик В. Молода Україна: сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива / В. Кулик, Т. Голобуцька, О. Голобуцький. – К. : Центр дослідження проблем громадянського суспільства, 2000. – 460 с. – (Дослідження).
3. Корнієвський О. А., Якушик В. М. Молодіжний рух та політичні об'єднання в сучасній Україні / О. А. Корнієвський, В. М. Якушик. – К. : Київ. братство, 1997. – 132 с.
4. Плоский К. В. Молодіжний громадський рух як чинник державотворення в Україні : дисертація на здобуття вченого ступеня кандидата наук з державного управління: 25.00.01 / Плоский Костянтин Вікторович. - К., 2009.- 238 с.
5. Барабаш В., Булавін О., Гатенюк А. Молодіжний і дитячий рух в Україні: історія і генезис / В.Барабаш, О.Булавін, А.Гатенюк. - К. -1993.- 79с.
6. Головенько В.А. Український молодіжний рух у ХХ столітті (історико-політологічний аналіз основних періодів) / В.А.Головенько.– К.: А.Л.Д., 1997.- 160с.
7. Сусоров В. Молодежное движение на Херсонщине в начале ХХ века. / В.Сусоров.- Херсон. - 1997.- 35с.
8. Молодіжний та жіночий громадські рухи на Херсонщині. Довідник. Випуск 4. / [упоряд.: О.Пак, В.Писарчук, О.Черних , за ред.: В.Купрія. - Херсон: Молодіжна організація «Нова генерація», 2004. -54с.